

ETIKA IR RELIGIJA

Ekologinis-dorovinis imperatyvas: ištakos ir turinys

ČESLOVAS KALENDA

Gamtinėje aplinkoje vykstantys procesai pagal pobūdį, svyravimus, dinamiką bei raidos tendenciją gali būti apibūdinti tokiomis sąvokomis: tipiškai (normalūs), ekstremaliniai (nukrypstantys nuo normos) ir katastrofiniai. Kol ekstremaliniai procesai kontroliuojami ekosistemų saviraidos, ypatingo pavojaus žmonėms ir kitoms gyvybės formoms nekyla. Tačiau ekstremaliniai procesai gali peraugti į katastrofinius. Katastrofa – tai staigus, netikėtas pokytis, sukeliantis nesulaikomus padarinius, visišką ar dalinį ekologinės sistemos struktūrinių grandžių sunaikinimą.

Prancūzų mokslininkas F. Ramade'as ekologinę katastrofą apibrėžia kaip "stichinę arba žmogaus veiksmų sukeltą nelaimę, turinčią didelį neigiamą efektą laiko ir erdvės požiūriu"¹. Pagal prigimtį, genezę ekologinės katastrofos gali būti įvairios: 1) kosminės (stambus kosminis kūnas trenkėsi į Žemę), 2) geofizinės (žemės drebėjimai, vulkanų išsiveržimai), 3) klimatinės (uraganai, sausros), 4) demografinės (gyventojų perteklius), 5) technologinės (stambaus masto aplinkos užteršimas ir pan.). Paskutiniu metu vis daugiau kalbama kaip tik apie technologinės kilmės ekologines katastrofas, sukeltas vadinamojo antropogeninio veiksnio, t. y. žmogaus veiklos. Suprantama, šio tipo katastrofos gali "išprovokuoti" ir žemės drebėjimus, ir sausras, ir kitokius anomalinius reiškinius.

Daugelio mokslininkų nuomone, dabar biosfera yra tokios būklės, kad neaiški jos tolesnės kaitos trajektorija ir gali prasidėti nesulaikomi degradacijos procesai. Tikimybė tokiai galimybei virsti tikrove didelė. Priežastys taip pat akivaizdžios. Kuo greičiau rieda automobilis, tuo greičiau gali įvykti avarija. Taip ir civilizacija: kuo sparčiau ji plėtojasi, tuo labiau gali pažeisti aplinką ir sukelti ekologinę katastrofą. Biosferos grandys gerokai sutrikdytos, jau nepakanka jų kompensacinių funkcijų ekologiškai pusiausvyrai palaikyti.

Aplinkos blogėjimo tendencija tęsiasi ne pirmas dešimtmetis. Tiesa, ekologinių krizių buvo pakankamai ir senovėje. Tačiau jos buvo lokalinio pobūdžio ir daugiausia priklausė vienam tipui: kokia nors rūšis pereikvoja

¹ *Ramade F. Les Catastrophes écologiques. – Paris, 1987. – P. 3.*

maisto išteklius, populiacija „auka“ išmiršta, o tai tragiškai atsiliepia ir populiacijai „grobūonys“. 1991 m. užsienio radijo stotys pranešė, kad Amerikos archeologai Kipro saloje atkasė daug kaulų išnykusių gyvūnų, taip pat daug pirmų žmogaus ginklų. Vadinas, jau prieš dešimt tūkstančių metų žmonės medžiodami išnaikino daug žvėrių ir paukščių. Vėlyvajame paleolite dėl medžiojamų žvėrių išnykimo kilo masinis badas, kurio metu išmirė didžioji žmonių populiacijos dalis². Tačiau šios ir panašios krizės sukeldavo tik fragmentiškus biosferos pokyčius, ir žmonės palyginti greitai surasdavo išeitį: medžiotojų bendruomenės pareidavo į žemdirbystę bei gyvulininkystę. Šitaip žmonijos istorijoje įvyko agrokultūrinė, arba neolito, revoliucija, lėmusi didžiulę civilizacijos pažangą bei plėtrą, o kartu ir visiškai naują ekologinę situaciją³.

XX a. antroje pusėje pasaulyje prasidėjo visuotinė ekologinė krizė. Apie ją pirmą kartą prabilta Jungtinių Tautų Generalinio sekretoriaus U Tano pranešime 1969 m. gegužės 26 d.: „Pirmą kartą žmonijos istorijoje kyla pasaulinio masto krizė, kuri gresia vienodai tiek išsivysčiusioms, tiek besivystančioms šalims, – žmogaus aplinkos krizė. Jau seniai tapo akivaizdūs šios krizės simptomai: milžiniškas gyventojų skaičiaus augimas, galingos bei efektyvios technikos nesuderinimas su aplinkos dėsniais, žemės ūkio plotų degradacija, miesto kvartalų nevaldoma plėtra, laisvos erdvės trūkumas ir didėjantis pavojus išnykti daugeliui gyvūnijų bei augmenijos rūšių“⁴. Dešimtmečiai, praėję po šios problemos iškėlimo Jungtinėse Tautose, dar labiau pagilino daugelį minėtos krizės tendencijų.

Iki šiuolaikinės mokslinės techninės revoliucijos civilizacija plėtojosi žmogui nekontroliuojant savo skverbimosi į gamtą, nes šio proceso mastus riboja pačios technikos galimybės. XX amžiuje, ypač nuo jo vidurio, padėtis iš esmės ėmė keistis. Pirmiausia įvyko didelių permainų naftos pramonės,

² Жг. Будыко М. И. Человек и биосфера // Методологические аспекты исследования биосферы. – Москва, 1975. – С. 117; Муссеев Н. Н. Идеи естествознания и общественные науки. – Москва, 1991. – С. 27–28.

³ K. Jaspersas situacijos sąvoką apibrėžia taip: „ūkrovė, atnešanti mano empirinei būčiai naudos ar žalos, atverianti galimybę ar nubrėžianti ribą“ (Jaspers K. Philosophie. – Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1956. – Bd. 2. – S. 202). Ekologinės situacijos sąvoka charakterizuoja natūralios aplinkos būklę gyvųjų organizmų, pirmiausia žmogaus, atžvilgiu. Teoriškai skiriamos šešios ekologinės situacijos aštrumo stadijos: sąlygiškai palaimi, patenkinama, įtempta, kritinė, krizinė, katastrofinė.

⁴ Объединенные Нации. Экономический и Социальный Совет. Distr. GENERALE/4667 26 May 1969. Сорок седьмая сессия. Пункт 10. Проблемы окружающей человека среды: Доклад Генерального Секретаря. – С. 4.

organinės chemijos, atominės energetikos bei kitose srityse. Kartu per šį periodą padaugėjo technologinių avarių pramonės ir atominiuose objektuose: 1957 m. avarija atominėje elektrinėje Anglijoje, 1979 m. – JAV, 1986 m. – buvusioje TSRS (Černobylyje); 1984 m. avarija chemijos gamykloje Bhopale (Indija) ir kt. (Lietuvoje bene stambiausias šios rūšies įvykis buvo Jonavos chemijos įmonėje “Azotas” 1989 m. kovo 20 d. kilusi avarija, kurią žinomas JAV gamtosaugininkas V. Adamkus pavadino “mažos apimties cheminiu Černobyliu”). O kiek naftos išsilieja iš tanklaivių į jūras, jau nekalbant apie visoki kitoki dirvos, oro ir vandenų teršimą !.. Trumpai tariant, žmonija įžengė į technologinės rizikos civilizaciją, kurios plėtotė labai pablogino ekologinę situaciją ir kuri gresia neprognozuojamais padariniais. Ekologinė problema antrąkart padarė žmoniją mirtingą (pirmąkart tokia ji tapo sukūrus atominę bombą). Šio, naujo, jos statuso simptomų – kiek nori: nepalankios genetinės mutacijos, išsigimimai, gyventojų sveikatos blogėjimas, jų imuniteto įvairiems susirgimams smukimas, onkologinės rizikos išaugimas, silpnaprotystės atvejų gausėjimas dėl švino kiekio kraujyje didėjimo ir pan. Visi šie faktai apibendrintu pavidalu papildė katastrofų teoriją nauja sąvoka – genetinė katastrofa! Dar kitaip tai vadinama sulėtinto veikimo atominė bomba.

Kadaise daugelis mąstytojų (F. Baconas, R. Descartes’as) manė, kad mokslas įgalins žmogų valdyti gamtos jėgas. Dabar aišku, kad gyvoji gamta yra ne šiaip sau įvairi, bet ir labai subtiliai subalansuota milžiniškos daugybės jautrių reguliavimo kanalų bei informacinių ryšių, kuriuos nemokėsiška veikla gali lengvai pažeisti bei suardyti. “Mes galime apgaudinėti save sva-jomis ir mitais, – rašė anglų mokslininkė B. Vord 1973 m. – Bet negalime juokauti su tokiais dalykais kaip DNR ir fotosintezė, šilumos balansas ir termobranduolinė reakcija, didelių saulės radiacijos dozių ar vandenilinės bombos poveikis gyvybei”⁵.

Kaip atsakymas į būtinybę kontroliuoti žmogaus poveikį gamtai mokslininkų sluoksniuose ėmė rasti kvietimai bei draudimai nedaryti rizikingų eksperimentų, veikti atsargiai, gerai įsižiūrint ir įsiklausant į gamtą, suprantant ir išmokstant jos kalbą. Tais draudimais buvo siekiama perspėti visus tuos, kas naudojasi MTR laimėjimais, kad neužmirštų gamtos pažeidžiamumo ir neperžengtų jos stabilumo ribų, už kurių gali prasidėti nesulaikomi negatyvūs procesai. Kartu įvyko rimtų pokyčių žmonių pasaulėžiūroje, galutinai atsikratyta senų, mechanistinių pažiūrų, giliau suvoktas mūsų

⁵ Уорд Б. Только одна земля // Курьер ЮНЕСКО. – 1973, N 1. – С. 10.

aplinkinio pasaulio – Žemės biosferos – vientisumas, įsisąmoninti riboti planetos parametrai. Iš mokslo pareikalauta, kad jis nedelsdamas nubrėžtų tą lemtingą ribą, kurios nevalia peržengti, ir suformuluotų rekomendacijas ekologiškai saugiai žmogaus veiklai. Veikiai tų draudimų, reikalavimų bei rekomendacijų sistema buvo apibendrintai pavadinta *ekologiniu imperatyvu*⁶.

Ekologinio imperatyvo pagrindą sudaro požiūris į biosferą kaip vienišą organizmą, kurio atskirų dalių pažeidimai sukelia viso “kūno” negalavimus. Ekologinis imperatyvas – tai įsakmus reikalavimas žmogui kurti ir įgyvendinti savo planus remiantis pirmiausia gyvosios gamtos dėsniais.

Gyvosios gamtos iškėlimas į patį ekologinio imperatyvo centrą nėra atsitiktinis. Ekologinė problema todėl ir kyla, kad dabartinė industrija, kaip jėga, labiausiai veikianti gamtą, sukonstruota pagal klasikinės fizikos dėsnių modelį, t. y. remiantis negyvosios gamtos pažinimo rezultatais. Vadina si, mašininė industrija savo prigimtimi nėra adekvati biosferai, nes jau pačioje pradžioje ji buvo užprogramuota kaip mechanizmas, svetimas gyvybės esmei. O Vakarų civilizacija pirmiausia rūpinosi ne technologijos tobulinimu, t. y. ne ieškojimu veiklos būdų, derančių su gamta, o kūrimu kuo galingesnių priemonių (“negyvos” technikos), kuriomis galėtų kuo greičiau ir kuo daugiau paimti iš gamtos. Šis raidos kelias ir yra ekologiškai neperpektyvus, net pražūtingas.

Dėl to, kad ekologinis imperatyvas orientuotas ginti gyvąją gamtą, kai kas jį vadina *biologiniu imperatyvu*. Estų filosofas T. Suttas rašo, kad šio imperatyvo prasmę bei turinį sudaro siekimas išsaugoti sąlygas gyvybei ir žmogui egzistuoti mūsų planetoje ir dalyvauti tolesnėje biosferos evoliucijoje. Tikrovėje tai turi pasireikšti visuomenės ir gamtos koevoliucija, suponuojančia kuo mažesnę žmogaus veiklos ardomąjį poveikį gamtai. Etikos plotmėje toks naujas požiūris į žmogaus ir gamtos santykius reiškia “gyvybės, kaip tikriausiai unikalaus kosminio fenomeno, pripažinimą didžiausia vertybe”⁷.

Su šiuo kalbamo imperatyvo turinio apibrėžimu galima sutikti, bet atrodo, kad terminas “ekologinis” yra tinkamesnis aptariamo reguliacinio principo turiniui nusakyti. Mat ekologijos ir biologijos objektai visiškai ne-

⁶ Ši kategorija imta vartoti aštuntame dešimtmetyje amerikiečių ir vokiečių autorių (H. Rolstonas, H. Bosselis ir kt.). Ypač aktyviai ėmė ją propaguoti informatikos specialistas, Tarptautinės astronautikos akademijos (Paryžius) narys, matematiniais modeliais atradęs “branduolinės žiemos” fenomeną, akad. N. Moisejevas (žr. МОИСЕЕВ Н.Н. Экология человечества глазами математика. – М., 1988. – С. 8).

⁷ Suttas T. Биологический императив // Актуальные вопросы эволюционной биологии. – Тарту, 1988. – С. 134.

sutampa. Ekologija tiria ne vien gyva, kaip biologija, bet ir negyva. Gyva ir negyva figūruoja joje kaip vienos sistemos elementai. Gyvybės ir aplinkos neišardomumo suvokimu kaip tik ir remiasi ekologinis imperatyvas. Jis reikalauja, kad žmogus nestotų į prieštaravimus su aplinka, nepažeistų ekologiškai būtinų gyvenimo sąlygų, kurios garantuoja žmogaus bei kitų rūšių išlikimą. Kaip tik šitaip, sekdamas gerai žinomą I. Kanto precedentu formuluojant etinės-dorovinės paskirties reguliatyvus, ekologinį imperatyvą apibrėžia vokiečių filosofas H. Bosselis: “Veik taip, kad būtų garantuotos lygios teisės visoms nepakartojamoms dabartinėms ir būsimoms gyvybės sistemoms bei personažams išlikti ir klestėti”⁸.

Ekologinio imperatyvo, kaip veiksnio, reguliuojančio žmogaus veiklą gamtos pasaulyje, iškilimas turi ilgą priešistorę. Jo užuomazgų galima įžvelgti jau antikos filosofijoje, pvz., Platono mintyje, “jog pasaulio, kurį galima pažinti, riba yra gėrio idėja”, jog “protu suvokiamoje srityje” ši idėja “yra valdovė” ir jog “jos turi žiūrėti tas, kuris nori sąmoningai elgtis ir asmeniniame, ir visuomeniniame gyvenime”⁹. Naujaisiais amžiais, kai žmogus ėmė įgyti vis didesnę techninę galią, filosofai suvokė, kad mokslo ir technikos raidą turi reguliuoti dorovė. Aiškiai tą klausimą suformulavo I. Kantas, laikęs grynojo proto veiklą priklausomą nuo praktinio proto. XX amžiuje akivaizdžiai įsitikinta, jog mokslo plėtotė pati savaime dar nėra gėris. Tuoj po Antrojo pasaulinio karo garsusis fizikas A. Einšteinas kalbėjo: “kaip tik gamtos mokslas sukėlė dabartinį pavojų; tačiau tikroji problema slypi žmogaus mąstyme ir širdyje”¹⁰. Būtent žmogaus atsakomybė už savo veiklos padarinius tapo viena aktualiausių globalinių MTR epochos problemų. Šios problemos sprendimo paieškos ir lėmė ekologinio imperatyvo kategorijos iškilimą.

Kad ekologinis imperatyvas taptų žmogaus elgesio orientyru, jis turi susisiekti su dorove, tapti doroviniu reikalavimu. Taigi šio reguliacinio principo formulavimas kelia fundamentinę gamtos ir kultūros, dėsnių ir vertybių santykio problemą. Daugelis mokslininkų ne kartą yra pabrėžę, kad reikalinga mokslo ir dorovės sąjunga, kad ekologiniai dėsniai turi tapti moraliniais imperatyvais¹¹. Tačiau šio proceso plėtotei dar nemažai trukdo iš praei-

⁸ Bossel H. Bürgerinitiativen entwerfen die Zukunft. – Frankfurt/M., 1978. – S. 9.

⁹ Platonas. Valstybė. – V., 1981. – P. 247.

¹⁰ Cit. iš Jahrbuch 1992. Leopoldina. Reihe 3. – Halle(Saale), 1993. – S. 179.

¹¹ “Veikti be godumo, išmintingai panaudoti žinias, atsivėlgti į visus sąryšius, valdyti protingai ir neprarandant saiko jausmo – tai ne tik moralės reikalavimai. Tai tikslus mokslinis apibūdinimas priemonių, būtinų žmonijai išlikti” (Уорд Б. Только одна земля // Курьер ЮНЕСКО. – 1973, N 1. – С. 10).

ties paveldėtos pažiūros, kurios supriešina gamtą ir kultūrą. Iš tikrųjų gamta ir kultūra nėra priešingos žmogaus gyvenimo bei aplinkos sritys. Dėsniams, kurie aprašo gamtą, negali būti griežtai priešstatytos vertybės, kurias žmogus išgyvena ir kurios lemia jo gyvenimo tikslus. "Nors vertybių tikrumas remiasi tik jų individualiu išgyvenimu, jose vis dėlto esama tam tikro būtino bei visuotinio (tam tikra prasme objektyvus) turinio, dėl kurio jos yra kažkas daugiau, negu psichologiniai fenomenai, išgyvenimai"¹².

Dorovinės vertybės tiesiogiai iš gamtos, jos dėsnų nekeyla. Jos yra paties žmogaus kūriniai, pačiam sau keliami reikalavimai (pvz., ginti ir saugoti gyvybę nuo sunaikinimo, padėti silpnesniam ir pan.). Bet kad šios vertybės būtų įgyvendintos, žmogus privalo paisyti ekologinių reikalavimų (dėsnų). Mat pastarieji apibrėžia tas sąlygas, kuriomis gamtinė aplinka išlieka vientisa, harmoninga, tinkama įvairioms gyvybės formoms, taip pat žmogui tarpti ir be kurių, apskritai kalbant, neįmanoma pasiekti dorovės principuose formuluojamų tikslų. Pavyzdžiui, mažėjant miškų ir žalumos plotams planetoje, mažėja deguonies atmosferoje, smunka vandenynų bioproduktyvumas, senka gruntinių vandenų atsargos ir t. t.; kuo daugiau dykumų paversta sodais, tuo daugiau sodų virs dykumomis, nes biosferos procesai pasižymi proporcingumu; sparčiai keičiantis gamtinei aplinkai, vis daugiau biologinių rūšių išnyksta; rūšis išlieka, jeigu išlieka jų gyvenamosios vietos; nuodingos medžiagos, išmestos į aplinką, per orą, vandenį ir maisto produktus grįžta į žmogaus bei kitų gyvūnų organizmą, sukeldamos įvairius negalavimus, ankstyvą senėjimą ir mirtį ... Tokių ir panašių dėsnų žmonija šiandien žino nemažai. Vadinasi, dorovinis imperatyvas saugoti gyvybę labai glaudžiai susijęs su minėtų dėsnų sąlygotu ekologiniu imperatyvu, reikalaujančiu neperžengti tos lemtingos ribos, už kurios gamtinės sistemos imtų degraduoti, kartu naikindamos gyvybę (rūšis bei individus). Asmenybė, savo valia sąmoningai apsisprendusi laikytis ekologinių dėsnų, kad tik išsaugotų gamtą bei gyvybę, kartu daro ir dorovinį žingsnį, nes jos pasirinktas elgesys turi neabejotiną dorovinę vertę. Reikia pabrėžti, kad dorovinę vertę turi asmenybės pasirinkta elgesio kryptis, o ne ekologiniai dėsniai. Pastarieji – tik priemonė trokštamam tikslui pasiekti. Šiuo atveju ekologinė dorovė¹³ pagrindžiama ekologinius dėsnus sujungiant su žmogaus doroviniu įsipareigojimu ginti gyvybę. Jei individualus tuos dėsnus ignoruos ir elgsis taip, kad

¹² Lozuraitis A. Apie filosofinius vertybių teorijos pagrindus // Problemos. – 1976, Nr. 1(17). – P. 32.

¹³ Terminu "ekologinė dorovė" žymime dorovės turinio aspektą, kuris susijęs su žmogaus siekimu išsaugoti gamtinę aplinką, jos įvairovę bei vientisumą, saugoti rūšis nuo sunaikinimo.

aplinka bus žalojama, tai jo elgesys turės doroviškai neigiamą prasmę, nes toks elgesys naikins gyvybę.

Šį ekologinės dorovės pagrindimo būdą amerikiečių ekologinės etikos atstovas H. Rolstonas palygina su analogiška situacija sveikatos apsaugoje¹⁴. Sveikatą lemia natūralūs dėsniai, kurie patys savaime neturi dorovės ir veikia nepriklausomai nuo žmonių valios. Dėsniai tik aprašo tai, kas vyksta žmogaus organizme ir kas gali įvykti. Žmogus, perpratęs šiuos dėsnius, suvokia, ką jis turi daryti, jei nori išsaugoti sveikatą. Šios būtinybės suvokimas – tai techninė, ne dorovinė privalomybė. Tačiau ši privalomybė sukuria rinkimosi situaciją: žmogus žino, kas bus, jei paisys dėsnų, ir kokių pasekmių susilauks, jei neatsižvelgs į juos. Pirmuoju atveju jis nekenks sau, antroju – kenks. Dorovė reikalauja nekenkti ne tik kito, bet ir savo sveikatai. Žmogaus veiksmai, sujungti su šiuo dorovės principu, paverčia jo pasirinkimą doroviniu aktu. Tai gi, priverstas rinktis, žmogus iš natūralaus dėsnio bei iš jo kylančios techninės privalomybės, įsiterpus dorovei, pereina į dorovinę pareigą, kuri savo turiniu artima techninei privalomybei.

Kaip biologijos dėsniai leidžia žmogui suvokti savo sveikatos išsaugojimo galimybę, taip ekologijos dėsniai įgalina suvokti gamtos sveikatos (vientisumo, harmoningumo, gyvybingumo) išsaugojimo perspektyvą. Žmogus, vadovaudamasis nekenkimo gamtai, kaip gyvajai sistemai, principu, laisvai, savo valia pakludamas ekologiniams dėsniams, realizuoja ne tik techninius, bet ir dorovinius reikalavimus. Šitokiu būdu ekologiniai motyvai transformuojasi į egzistencinius, etinius motyvus, kurie dabartinės globalinės ekologinės krizės sąlygomis sudaro esminį kultūros aspektą, ir šiuolaikinė etika negali būti įsivaizduojama be šio aspekto. Tai jau numatė amžiaus pradžioje A. Schweitzeris, etiką apibrėžęs kaip atsakomybę už visa, kas gyva. Šias idėjas taip pat plėtojo amerikiečių ekologas A. Leopoldas, sukūręs “žemės etiką”, Romos klubo nariai, suformulavę globalinės dorovės koncepciją, daugelis kitų filosofų bei mokslininkų, iškėlusių ekologinio-dorovinio imperatyvo, ekologinio-dorovinio idealo, ekologinio humanizmo, ekologinės sąžinės ir kitas šiuolaikiniams mąstymui bei elgesiui svarbias kategorijas.

Kalbos apie “dviejų kultūrų” – mokslinės techninės ir humanitarinės – išsiskyrimą nėra pagrįstos. Įvairių mokslų sąvokos migruoja, klostosi sintetinis mąstymo būdas, gamtotyra ir visuomenotyra suartėja, ekologija humanitarizuojasi, o etika vis labiau atsižvelgia į natūraliąją žmogaus prigimtį. Nėra griežtos ribos tarp gyvosios ir negyvosios gamtos, tarp žmonių bendri-

¹⁴ *Ролстон Х. Существует ли экологическая этика ??? Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. Пер. с англ. и франц. – Москва, 1990. – С. 260 – 261.*

jos ir kitų gyvūnų populiacijų. Altruizmo, hierarchijos, valdžios, konkurencijos, kovos sąvokos taikomos ir gyvūnų savitarpio santykiams apibūdinti. Ekologinių žinių nereikia dirbtinai prikergti prie dorovės, jos ateina per disciplinų sandūrą; natūraliai susiklosčiusi tikrovė ir žmonių kuriama realybė yra glaudžiai susijusios.

Mokslinė techninė kultūra ir humanitarinė kultūra, atskirai paimtos, yra ribotos. Mes dar daug ko nežinome, todėl ne visada galime tiksliai viską numatyti. O veikiant visada iškyla daugybė neaiškių bei neapibrėžtų situacijų, ir reikia rizikuoti. Kuo tokiu atveju remtis, kaip įvertinti rizikos laipsnį, jei patikimų mokslo žinių neturime? Tokiu atveju, sako žmonijos patirtis, reikia remtis ne vien pažinimo logika, bet ir pažinimo tikslais, humanizmo idealais. Galutinį sprendimą apie vienokių ar kitokių projektų įgyvendinimą, apie gamybos technologijų tinkamumą turi priimti žmonės, vadovaudamiesi humanitarine patirtimi, dorove, kuri, pasak I. Kanto, reikalauja atsisakyti netinkamo, blogo veiksmo ir, vadinasi, gali nuspręsti leistiną rizikos laipsnį. Ne visada, kas tikrovėje egzistuoja, įmanoma išreikšti tikslia logikos bei proto kalba. Ne mažiau svarbi ir intuityvi patirtis, įkūnyta dorovėje, filosofijoje, mene. Ja pasiremdamas, žmogus kompensuoja savo ribotą, vienpusišką, santykišką racionalią žinojimą ir išvengia daugybės klaidų, patikimiau planuoja, projektuoja, numato ir įgyvendina savo tikslus, mažiau pažeidžia aplinką. Be mokslinės-ekologinės ekspertizės reikalinga ir etinė-moralinė ekspertizė. Kaip tik jos abi ir įeina į ekologinio-dorovinio imperatyvo turinį.

Lenkų rašytojas S. Lemas garsiaame veikalė „Technologijos suma“ rašo: „Moraliniai kanonai turi patronuoti mūsų tolesnes iniciatyvas, patarti mums renkantis iš daugybės tas galimybes, kurias siūlo jų gamintojas – nemoralinė technologija“¹⁵. Tarsi pratęsdamas šias mintis, vokiečių sociologas U. E. Simonis dabar vyraujančią technologiją vadina „dinozauru“ ir kalba apie imperatyvą kurti „naują, aplinką tausojančią technikos kartą“¹⁶.

Mokslo ir dorovės sintezė, žinių ir vertybių vienovė tampa įsakmiu nūdienos reikalavimu, civilizacijos tolesnės plėtros būtina sąlyga. Tik šitaip žmonija gali išvengti ekologinės katastrofos, nes dabartinio mokslo prognozinės galimybės nė iš tolo negali prilygti žmogaus gebėjimui veikti ir skverbtis į gamtą.

¹⁵ Lem S. Сумма технологий. – Москва., 1968. – С. 55.

¹⁶ Simonis U. E. Globale Umweltprobleme und zukunftsfähige Entwicklung // Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament“. – 1. März 1991. – S. 12.